

ORDENI ESTONIJE, LATVIJE I LITVE Nándora (Ferdinanda) Taróczyja-Szmazsenke

*U Hrvatskom povijesnom muzeju čuvaju se odlikovanja i diplome kojima je odlikovan mađarski državljani **Nándor Taróczy-Szmazsenka**, zagonetna osoba iz vojno-obavještajne sredine. Rodio se u Debrecenu 20. prosinca 1874. U Prvom svjetskom ratu dvaput je ranjen te je pošteđen službe na bojištu i premješten u administrativnu službu na okupiranim područjima Srbije, Poljske i Italije. Od sloma Austro-Ugarske Monarhije (1918.) do 1928. godine služio je vojsku Kraljevine Mađarske, a zatim je umirovljen. Znao je šest jezika i bio je vrlo obrazovan. Bavio se društvenim i političkim temama. U travnju i svibnju 1925. obišao je Sovjetski Savez i ondje sklopio poznanstva i veze. Već je tada predvidio da će ta zemlja postati svjetskom silom, a Zapad je kritizirao zbog „sebičnog materijalizma“. Sovjeti su mu se kasnije odužili; u veljači 1945. uspio je sklopiti sporazum s jednim od zapovjednika Crvene armije i njegovi vojnici nisu dirali ljude i imovinu četvrti Budimpešte u kojoj je Taróczy živio. Pedesetih godina 20. stoljeća Mađari su mu oduzeli mirovinu i kuću te je radio kao noćni čuvar. Preživio je nekoliko političkih sustava i umro je u Budimpešti 1973. godine u dobi od 99 godina.*

*Nándor Taróczy-Szmazsenka boravio je u baltičkim državama Estoniji, Latviji i Litvi nakon umirovljenja, vjerojatno u vojno-obavještajnoj službi. Ondje je odlikovan ordenima tih zemalja. Godine 1929. dobio je od Latvije **Komanderski znak Ordena triju zvijezda**. Godine 1931. dobio je od Estonije **Orden orlovog križa II. stupnja**. Godine 1933. dobio je od Litve **Komanderski znak Ordena velikog litavskog kneza Gedimina**.*

Ta odlikovanja i diplome prikupio je zagrebački kolekcionar i donator dr. Veljko Malinar još za života Nándora Taróczyja-Szmazsenke. Dana 4. lipnja 1971. dr. Malinar zamijenio je sva tri odlikovanja s odlikovanjima Povijesnog muzeja Hrvatske, današnjeg Hrvatskog povijesnog muzeja. Zanimljivo je spomenuti da pritom nisu zamijenjene i pripadajuće diplome, ali one su ipak dospjele u muzej nakon smrti dr. Malinara 1990. godine.

Latvija (Letonija)

Latvija, često zvana i Letonija, graniči s Estonijom na sjeveru, Rusijom na istoku, Bjelorusijom na jugoistoku te Litvom na jugu. Na zapadu izlazi na Baltičko more.

Latvijci su u 12. stoljeću organizirali prve države, ali one su nakon nepunog stoljeća pale pod vlast Njemačkog viteškog reda koji je pokrstio baltičke narode i osnovao niz gradova s njemačkim doseljenicima. U 15. stoljeću Poljska je preuzela većinu njemačkih posjeda, a u 17. stoljeću dio današnje Latvije zaposjela je Švedska. Početkom 18. stoljeća na to područje dolazi Rusija, nova velesila, a njezin utjecaj traje gotovo do danas.

Težnje Latvijaca za neovisnošću ostvarile su se u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, od 1918. do 1939., kad je Latvija bila samostalna. Brest-Litovskim mirovnim sporazumom u ožujku 1918. Latvija je prepuštena Njemačkoj. Latvijci na čelu s Kārlisom Ulmanisom započeli su rat za slobodu i proglasili neovisnost 18. studenoga 1918. Taj se dan i danas slavi kao praznik. Nakon proglašenja neovisnosti slijedili su novi sukobi. U prosincu 1918. Sovjetska Rusija napala je Latviju, okupirala velik dio

njezina teritorija i 17. prosinca 1918. proglasila Latvijsku Socijalističku Sovjetsku Republiku, koja se politički, privredno i vojno oslanjala na boljševičku vladu Sovjetske Rusije. Njemačke i latvijske protuboljševičke oružane snage poduzele su 3. ožujka 1919. protunapad na Sovjetsku Latviju. Osvojili su Rigu 22. svibnja 1919., ali sukobi su nastavljeni. Umiješali su se Estonci i potukli njemačku vojsku u bitci kod Wenden. Umjesto da se povuku nakon poraza, Nijemci su se pridružili Ruskoj zapadnoj dragovoljnoj armiji, ali 11. studenoga porazile su ih latvijske snage te su Nijemci napustili Latviju. Ujedinjena latvijska i poljska vojska napale su 3. siječnja 1920. sovjetsku armiju i do konca mjeseca oslobodile latvijske granice. Mirom u Rigi sklopljenim 11. kolovoza 1920. Sovjetska Rusija priznala je neovisnu Latviju, čime se javno odrekla presezanja za latvijskim teritorijem. Nakon toga slijedila su priznavanja drugih država i primanje u Ligu naroda 22. rujna 1921.

Dana 15. svibnja 1934. premijer Kārlis Ulmanis, otac latvijske neovisnosti, izveo je nenasilni državni udar – zabranio je političke stranke i raspustio parlament (Saeima). Slijedio je brzi privredni rast i Latvija se svrstala u europske zemlje s najvišim životnim standardom. Stoga diktatorska vladavina Kārlisa Ulmanisa nije imala ozbiljne oporbe koja bi je ugrožavala.

No, već početkom Drugoga svjetskog rata Latviju je okupirao Sovjetski Savez te je Latvija bila dijelom SSSR-a sve do raspada Sovjetskoga Saveza.

Od 21. kolovoza 1991. Latvija je ponovno samostalna država.

ORDEN TRIJU ZVIJEZDA *(Triju Zvaigznu Ordenis)*

U spomen na utemeljenje Latvijske Republike, latvijski parlament osnovao je 11. ožujka 1924. Orden triju zvijezda, kao odlikovanje za iznimne građanske zasluge. Orden triju zvijezda realiziran je po uzoru na francuski Orden Legije časti te ima ove stupnjeve:

- Orden na ogrlici, sa zvijezdom, samo za šefove država. Podijeljeno je 13 ordena.
- I. stupanj: Komander Velikoga križa, na lenti sa zvijezdom. Muškarci nose širu, a žene užu lentu, a obje lente imaju rozetu. Ordenski znakovi i zvijezde jednaki su za muškarce i za žene. Na zvijezde promjera 84–86 mm pričvršćen je plavi medaljon s tri zvjezdice okružen geslom: PAR TĒVIJU (*Za domovinu*). Podijeljeno je 285 tih ordena.
- II. stupanj: Visoki časnik, sa zvijezdom. Muškarci nose ordenski znak na lentici oko vrata, a žene na prsima, na vrpici vezanoj u čvor. Manje zvijezde (promjera 77–78 mm) nose se jednako. Podijeljen je 391 orden.
- III. stupanj: Komander, bez zvijezde. Ordeni za muškarce i žene nose se poput ordenskih znakova 2. stupnja. Podijeljeno je 1323 tih ordena.
- IV. stupanj: Časnik, manji križ na peterkutnoj vrpici s rozetom, muškarci i žene nose ga na jednak način. Podijeljeno je 2194 tih ordena.
- V. stupanj: Vitez, kao 4. stupanj, ali bez rozete na vrpici. Podijeljeno je 4617 tih ordena.

Odlikovanja su se dodjeljivala dvaput godišnje: 1. svibnja i 18. studenoga. Odlikovana osoba mogla je dobiti viši stupanj tek nakon četiri godine. Ordenski znakovi plaćali su se Kancelariji ordena: 150 latvijskih latsa za I. stupanj, 85 latsa za II. stupanj, 35 latsa za III. stupanj, 22 latsa za IV. stupanj i 20 latsa za V. stupanj. Strani državljani i siromašni veterani Rata za neovisnost bili su oslobođeni plaćanja. Posljednja dodjela Ordena tri zvijezde obavljena je 1940. godine.¹

Autor Ordena triju zvijezda latvijski je kipar Gustavs Šķilters (16. studenoga 1874. – 24. rujna 1954.). Orden triju zvijezda izrađivao se u početku u Parizu, u čuvenoj radionici Arthus Bertrand. Zatim se proizvodnja nastavila u Rigi, u radionici Friedricha Müllera.²

Komanderski znak Ordena triju zvijezda

Autor: Gustavs Šķilters, radionica: Friedrich Müller, Riga, 1929., pozlačeno srebro finoće 875/1000; križ je promjera 46 mm; lentica je široka 50 mm.

Bijelo emajlirani malteški križ, s kuglicama na vrhovima rascijepljenih krakova. Između krakova križa jesu zrake. Iznad križa suspender je u obliku vijenca od hrastova lišća. Na suspender se nastavlja duguljasta karika, kroz nju je provučena lentica svijetloplave boje, s dvjema prugama sa strane, izvezenim zlatnim koncem.

Avers: u okruglom plavo emajliranom medaljonu tri su pozlačene zvjezdice. Medaljon je uokviren prstenom s latvijskim narodnim ukrasom.

Revers: središnji je medaljon pozlaćen (nije emajliran), ima natpis u četiri retka: LATVIJAS / REPUBLIKA / 1918 G. 18. NO- / VEMBRIS (u prijevodu: *Latvijska Republika, 18. studenoga 1918.*). Uokolo je prsten s geslom: PER ASPERA AD ASTRA (u prijevodu: *Po trnju do zvijezda*), s petokrakom zvjezdicom.

Na reversu su na tri mjesta utisnute punce za srebro finoće 875/1000, rabljene u Latviji od 1920. do 1940. godine. Također je na reversu, na dekorativnoj ušici križa, utisnuta signatura radionice, inicijali: FM u ovalu.³

HPM/PMH-25779

¹ *Vilius Kavaliauskas, Řády a vyznamenání / Orders and Decorations, Estonsko – Lotyšsko – Litva / Estonia – Latvia – Lithuania 1918 – 1940 (dvojeziční češko-anglický katalog uz izložbu „Čest i sláva Pobaltí - Řády a vyznamenání Estonska, Litvy, Lotyšska“*, postavljenu u Moravskom zemaljskom muzeju u Brnu 1998. godine), Brno, 1998., str. 71-72, Tabla IX.-XI.

² Puni naziv te radionice glasi: Ordenu Fabrika W. F. Müller Riga Latvija.

³ *B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb, 1984., str. 67-68., kat. br. 153.*

Slika 1. Komanderski znak Ordена triju zvijezda, avers

Slika 2. Komanderski znak Ordена triju zvijezda, revers

Diploma o odlikovanju Fernanda Taróczyja Komanderskim znakom Ordena triju zvijezda

Riga, 1929., tisak i rukopis, papir, 425 x 311 mm.

Diploma je ilustrirana znakom Ordena triju zvijezda, koji visi o ovalnom hrastovom poluvijencu. Hrastove grančice spaja na vrhu oblak s državnim grbom Latvije.

Tekst diplome: „Triju Zvaigžņu Ordeņa / Diploms / Ungarijas sūtniecības Latvijā / bij.(ušais) Padomnieņ generalleitnants / Fernand Taróczy / par nopelniem Latvijas labā / iecelts par Triju Zvaigžņu Ordeņa / Komandieri./ G. Zemgals / Valsts Prezidents / Domes priekšsēdētājs / H. Celmiņš / Ministru prezidēnts / Rīgā / 1929 g., 15 novembrī / № 497./ Domes sekretārs.“

(U prijevodu: *Diploma Ordena triju zvijezda / latvijsko veleposlanstvo u Mađarskoj / bivši savjetnik general-poručnik Fernand Taróczy, za zasluge u korist Latvije imenovan je Komanderom Ordena triju zvijezda. / [potpis:] G. Zemgals, predsjednik države i predsjednik vijeća / [potpis:] H. Celmiņš, predsjednik vlade / Riga, 15. studenoga 1929. / br. 497. / [nečitki potpis:] tajnik Vijeća.*)

HPM-35712

Slika 3. Diploma o odlikovanju Fernanda Taróczyja
Komanderskim znakom Ordena triju zvijezda

Estonija

Službeni naziv te države na Baltičkom moru jest Republika Estonija (*Eesti Vabariik*). Prostire se na 45.227 km², a graniči s Rusijom i Latvijom. Estonci su srodni Fincima, a njihov jezik pripada ugro-finskoj jezičnoj skupini; bliži je finskom nego mađarskom jeziku. Estonce prvi spominje rimski povjesničar Tacit oko 98. godine u djelu *Germania*, pri opisu plemena *Aesti*. Tacit stavlja Este u kontekst trgovine jantarom, koji se dovezio u Rim s obala Baltičkog mora.

U *Povijesti prošlih vremena* ruskog kroničara Nestora, koji opisuje povijest Kijevske Rus' i od 850. do 1100. godine, kijevski knez Jaroslav Mudri osvojio je 1030. godine estonski grad Tartu (Nestor ga naziva *Jurjev*). Okolna plemena morala su kijevskom knezu plaćati danak, ali 1061. godine usprotivila su se, spalila grad Tartu i prodrla sve do Pskova, gdje su poražena. Sukobi Estonaca s gradovima Pskovom i Novgorodom nastavili su se i u 12. stoljeću. Od početka 12. stoljeća Estonci su ratovali i na zapadu – s vitezovima livonskog Reda mača, koji su poduzeli križarski pohod protiv nekrštenih naroda na istoku.

Za kralja Valdemara II. Danci su osvojili Estoniju (1219.) i privremeno zaustavili njemačku kolonizaciju Baltika. Međutim, već 1227. Njemački (Teutonski) red zavladao je cjelokupnim područjem današnje Estonije. Deset godina kasnije (1237.) livonski Red mača pridružen je Njemačkom redu, a zatim su Danci dobili sjevernu Estoniju, osim Järve, koja je ostala Njemačkom redu. Estonci su 1343. godine podigli ustanak protiv Danaca. Ustanak je bio žestok i Danci su pozvali u pomoć Njemački red te su udruženim snagama ugušili ustanak. Danski je dvor bio u besparici, a Njemački red htio je naplatiti svoju pomoć pa je danski kralj Valdemar IV. Atterdag 29. kolovoza 1346. prodao danski dio Estonije velikom meštru Njemačkog reda Heinrichu Dusemeru (1345.–1351.) za 19.000 srebrnih kelnskih maraka. Već iduće godine Njemački red predao je Estoniju na upravljanje zemaljskom meštru Njemačkog reda u Livoniji.

Pokret reformacije Martina Lutera u Njemačkoj 1517. godine imao je snažan odjek i u Estoniji. Jedan od prvih zahtjeva reformacije bila je provedba bogoslužja na jezicima lokalnih naroda; stoga su već 1525. i 1535. godine tiskane u Njemačkoj prve Biblije na estonskom jeziku.

Između 1558. i 1629. godine Estoniju postupno zauzima Švedska. Tijekom Livonijskog rata 1561. godine sjeverna Estonija došla je pod švedsku kontrolu, a južna je potpala pod kratkotrajnu kontrolu Poljsko-litavskog saveza. Godine 1625. cijela Estonija potpala je pod švedsku kontrolu i podijeljena je na dvije administrativne cjeline: švedsku Estoniju na sjeveru i Livoniju na jugu (južna Estonija s Latvijom). Ta podjela potrajat će sve do početka 20. stoljeća.

Nakon Velikog sjevernog rata i mira u Nystadu 1721. godine Estonija dolazi pod suverenitet Rusije. Pravni sustav, luteranska crkva, obrazovanje, ali i lokalna i gradska uprava ostale su njemačke sve do kraja 19. stoljeća, a dijelom i sve do 1918. godine.

Nakon Oktobarske revolucije, Estonija je proglasila neovisnost 24. veljače 1918. Nakon Estonskog oslobodilačkog rata i Sporazuma iz Tartua potpisanog 2. veljače 1920., Estonija je održavala tu neovisnost do 1940. godine, kada su je okupirale sovjetske snage, što je bila posljedica Sporazuma Ribentrop – Molotov (1939.) između nacističke Njemačke i Sovjetskoga Saveza. Mnogi od političkih i intelektualnih vođa

bili su ubijeni ili izloženi represiji, uključujući prvog predsjednika Estonije, Konstantina Patsa, koji je deportiran u Rusiju. Estoniju je pod okupacijom držao njemački Treći Reich od 1941. do 1944., kada su je Sovjeti oslobodili od Nijemaca i ponovno okupirali te uključili u sastav Sovjetskog Saveza. Estonija je ponovno stekla neovisnost 20. kolovoza 1991. Posljednje ruske trupe iz zemlje su izašle 31. kolovoza 1994. Estonija je stupila u članstvo Europske unije 1. svibnja 2004.

ORDEN ORLOVOG KRIŽA *(Kotkaristi teenetemaerk)*

Orden orlovog križa osnovan je ukazom Vlade Republike Estonije 24. veljače 1928., u povodu desetogodišnjice postojanja Republike Estonije. Orden je bio odlikovanje estonske dragovoljne oružane postrojbe za narodnu obranu *Kaitseliit*, koja je to odlikovanje dodjeljivala domaćim i stranim državljanima za zasluge u narodnoj obrani. Orden s mačevima bio je predviđen za osobne zasluge u vrijeme rata, a iznimno i u vrijeme mira, ako je osoba bila zaslužna za obranu domovine u oružanom napadu neprijatelja.

Orden orlovog križa službeno je uvršten u nacionalna odlikovanja tek nakon donošenja zakona u Parlamentu 7. listopada 1936.

Ordenski znakovi s mačevima imaju ukrižene mačeve iznad križa i vrlo su se rijetko dodjeljivali. Orden orlovog križa dodjeljivao se samo dvanaest godina (1928.–1940.) pa je broj nositelja relativno malen.

Orden orlovog križa ima ove stupnjeve:

- I. stupanj (Veliki križ na lenti, sa zvijezdom) – 164 odlikovane osobe (od toga 126 stranaca);
- I. stupanj s mačevima – 10 odlikovanih osoba (2 stranca);
- II. stupanj (Visoki časnik na lenticu, sa zvijezdom identičnom zvijezdi I. stupnja) – 176 odlikovanih osoba (143 stranca);
- II. stupanj s mačevima – 3 odlikovane osobe (sve finski državljani);
- III. stupanj (Komander, na lenticu, bez zvijezde) – 570 odlikovanih osoba (356 stranaca);
- III. stupanj s mačevima – 5 odlikovanih osoba;
- IV. stupanj (Časnik, na vrpici s rozetom) – 548 odlikovanih osoba (211 stranaca);
- IV. stupanj s mačevima – nijedna odlikovana osoba;
- V. stupanj (Vitez, na vrpici bez rozete) – 945 odlikovanih osoba (108 stranaca);
- V. stupanj s mačevima – 42 odlikovane osobe;
- Zlatni križ (kao V. stupanj, ali križ nije emajliran) – 583 odlikovane osobe (580 stranaca);
- Srebrni križ – 446 odlikovanih osoba;

– Željezni križ – 247 odlikovanih osoba (5 stranaca).⁴

Vrpca Ordena orlovog križa nije jednaka za sve stupnjeve. Ordeni I., IV. i V. stupnja imaju vrpca narančastožute boje, s dvjema plavim prugama sa strane. Vrpca za II. i III. stupanj narančastožute je boje, s dvjema plavim prugama sa strane i s jednom užom plavom prugom po sredini. Vrpca za Zlatni križ narančastožute je boje, s trima uskim plavim prugama po sredini. Vrpca za srebrni križ narančastožute je boje, s dvjema uskim plavim prugama po sredini. Vrpca za Željezni križ narančastožute je boje, s jednom uskom plavom crtom po sredini.⁵

Orden orlovog križa II. stupnja, komplet

Bez oznake proizvođača, 1928.–1940., križ: srebro, promjer 54 mm; lentica je široka 41 mm; zvijezda: srebro, promjer 85 mm.

Ordenski znak: crno emajlirani malteški križ. Na vrhu je križa ušica, na koju se nadovezuju dvije okrugle karičice i duguljasta karika za lenticu.

Avers: u sredini je križa grb estonske dragovoljne oružane postrojbe za narodnu obranu Kaitseliit – raskriljeni srebrni orao s mačem u desnoj pandži i s manjim grbom Estonije u lijevoj pandži.

Revers: u gornjem, lijevom i desnom kraku križa natpis: PRO / PAT / RIA (u prijevodu: *Za domovinu*). U središnjem medaljonu datum je osnutka ordena: 24 / II / 1928.

Lentica je narančastožute boje, s dvjema prugama sa strane i s jednom užom prugom po sredini.

Zvijezda je srebrna, osmerokraka, s brušenim krakovima. Na zvijezdu je pričvršćen umanjeni ordenski znak – crno emajlirani malteški križ. U sredini je križa grb estonske dragovoljne oružane postrojbe za narodnu obranu Kaitseliit – raskriljeni srebrni orao s mačem u desnoj pandži i s manjim grbom Estonije u lijevoj pandži.

Straga su igla i dvije kuke od srebrne žice.⁶

HPM/PMH-31088 (ordenski znak) i HPM/PMH-31287 (zvijezda)

⁴ *Vilius Kavaliauskas*, *Řády a vyznamenání / Orders and Decorations*, Estonsko – Lotyšsko – Litva / Estonia – Latvia – Lithuania 1918 – 1940 (katalog uz izložbu), Brno, 1998., str. 62.-63., Tabla III.

⁵ *B. Barac*, *Reference Catalogue Orders, Medals and Decorations of the World instituted until 1945*, Part II – Bronze Book (D – G), Zagreb, 2010., str. 477.-478.

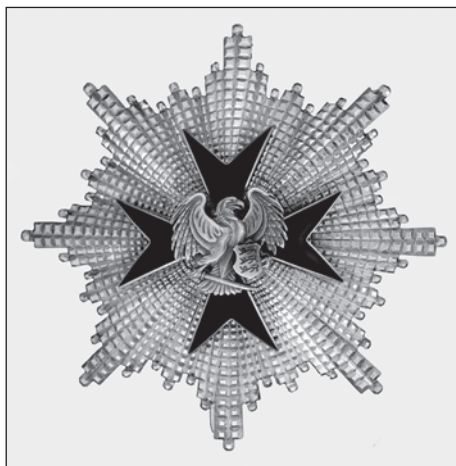
⁶ *B. Prister*, *Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske*, KMZ XXI, Zagreb, 1984., str. 58.-59.

Slika 4. Ordenski znak orlovog križa II. stupnja, avers

Slika 5. Ordenski znak orlovog križa II. stupnja, revers

Slika 6. Zvijezda Ordena orlovog križa II. stupnja

Diploma o odlikovanju vice-feldmaršala Ferdinanda Taróczyja Ordenom orlovog križa II. stupnja

Kancelarija ordena, Tallinn, 1931., papir, 453 x 312 mm.

Diploma je ukrašena vegetabilnim ukrasima, grbovima, zastavama, amblemom Kaitseliita, estonske dragovoljne obrambene vojske, i zvijezdom Ordena orla. U sredini je natpis:

Kaitseliidu /Kotkarist / Kotkaristi nõukogu oma koosolekul / 22. I 1931 a otsutas annetada / Vice-feldmarschall / Ferdinand Taróczy'le / kodanliste teenete eest / II klassi kotkaristi / Nõukogu esimees (potpis) / Kaitseliidu ülem (potpis) / Sekretär (potpis) / Nr. 297.

(U prijevodu: *Kaitseliitov Orlov križ / Vijeće Orlovog križa odlučilo je na svojoj sjednici 22. I. 1931. dodijeliti vice-feldmaršalu Ferdinandu Taróczyju Orlov križ II. stupnja za građanske zasluge. Predsjednik upravnog odbora (potpis), Zapovjednik Kaitseliita (potpis), Tajnik (potpis), broj 297.*)

HPM/ZM-35711

Slika 7. Diploma o odlikovanju vice-feldmaršala Ferdinanda Taróczyja Ordenom orlovog križa II. stupnja

Litva

Litva – država Litavaca – nastala je sredinom 13. stoljeća kada su se razna plemena ujedinila pod vodstvom kralja Mindaugasa (1200.–1263.), prvog poznatog litavskog vladara. Njegovi nasljednici vladali su Litvom kao veliki kneževi pa se država i zvala Velika Kneževina Litva. U 14. stoljeću litavski veliki knez Gedimin uspješnom vojnom politikom proširio je granice Litve i stvorena je velika država koja je dominirala velikim dijelom istočne Europe sve do 16. stoljeća. Gedimin (*1275. – †1341.) vladao je od 1316. do 1341. godine. Služio se naslovom kralja Litve, (Kijevske) Rusije i Samogitije. Za njegove vladavine Litva se proširila do Dnjepra na istoku i rijeka Zapadni Bug i Pripjat na jugu.

Godine 1386. litavski kneževi postali su i kraljevi Poljske. Sljedeća četiri stoljeća te dvije države dijelile su istu povijesnu sudbinu.

Litva se 1569. ujedinila s Poljskom u tzv. Lublinsku uniju. Otada je Litva imala podređenu ulogu u poljsko-litavskoj uniji, iako je zadržala naziv kneževine, vojsku i riznicu. Godine 1696. poljski jezik postao je službenim jezikom unije, umjesto dotadašnjih litavskog i rusinskog jezika.

Nakon tzv. Treće podjele Poljske 1795. godine veći je dio Litve pripao Ruskom Carstvu, a manji dio Prusiji. Tako je Litva prestala postojati kao država sve do 1918. godine.

U Prvom svjetskom ratu Litvu je okupirala njemačka vojska. Nijemci su od Litavaca pokušavali iznuditi izjavu o vjernosti Njemačkoj i pristanak na aneksiju. Na to je dvadeseteročlano povjerenstvo 16. veljače 1918. usvojilo *Akt o neovisnosti* i proglasilo *Neovisnu Litavsku Republiku* koja je zasnovana na demokratskim načelima.

Njemačka je potpisala predaju 11. studenoga 1918. Litva je dobila priliku da uspostavi svoju vladu, što je i proveo Augustinas Voldemaras. No, odlaskom njemačkih snaga u zemlju su ušle sovjetske postrojbe koje su širile proleterku revoluciju. Sovjetski je Savez na Baltiku ustanovio nekoliko vazalnih država; među njima bila je i *Sovjetska Republika Litva*. Litavska vlada izbjegla je iz Vilnusa u Kaunas koji je postao privremenim glavnim gradom. Vilnius je okupiran početkom 1919. godine. Slabija litavska vojska nije mogla pružiti ozbiljniji otpor neprijateljskim snagama pa su Sovjeti do polovice siječnja zauzeli dvije trećine Litve. Ipak, polovicom svibnja general Silvestras Žukauskas započeo je ofanzivu protiv sovjetskih snaga i do kraja kolovoza izbacio ih je iz Litve. Istodobno je Litvu sa sjevera napala paravojna Zapadno-ruska dragovoljačka armija, tzv. Bermontijanci, sastavljena od Rusa i ruskih Nijemaca, ali je i ona pobijeđena do kraja 1919. godine.

Prva prijelazna vlada uspostavljena je u travnju 1920., a u lipnju je usvojen ustav i potpisan je mir sa SSSR-om koji je priznao neovisnost Litve. Iako je i s Poljskom u kolovozu potpisan sporazum u Suvałki, poljski general Lucjan Żeligowski izveo je invaziju na Litvu, zauzeo Vilnius i ustanovio kratkotrajnu *Republiku Srednju Litvu*, koja je referendumom u ožujku 1922. uklopljena u Poljsku.

Međunarodni položaj Litve učvršćen je 1922. godine, kad su je priznale svjetske sile. Međutim, situacija se još nije smirila. Litva je bila u sukobu s Poljskom, zbog Vilnusa, koji je Litva zauzela 1920. godine, ali i s Njemačkom, zbog Memela, koji je Litva zauzela 1923. godine.

Do 1926. godine Litva je bila demokratska država u kojoj su redovito održavani parlamentarni izbori. Tada su Litavska nacionalna unija i Litavski demokršćani zbog straha od boljševizacije Litve izveli vojni puč koji je djelomično dokinuo demokratska načela. Predsjednikom je postao Antanas Smetana (do 1940.) koji je za premijera postavio Augustinasa Voldemarasa. Voldemaras je uskoro postao glavnim Smetaninim protivnikom i vođom oporbe. Smetana je učvrstio predsjedničku vlast, usvojio naslov *vođa nacije* i započeo graditi svoj kult ličnosti.

Paktom o nenapadanju između Njemačke i SSSR-a (poznatiji kao pakt Ribbentrop-Molotov), potpisanim 23. kolovoza 1939., izvedena je podjela interesnih sfera u Finskoj, Estoniji, Latviji, Litvi, Poljskoj i Rumunjskoj. Tim paktom Litva je ušla u sovjetsku interesnu sferu. Sklopljen je sporazum o uzajamnoj vojnoj pomoći Litve i SSSR-a i 3. listopada 1939. u Vilnius je smješten sovjetski garnizon. U lipnju iduće godine SSSR je od Litve zatražio osnivanje nove litavske vlade, sastavljene od osoba sklonih So-

vjetskom Savezu. Zatim je sovjetska vojska ušla u Litvu i okupirala je te je osnovana Litavska SSR kao dio SSSR-a. Godine 1941., prilikom njemačkog napada na SSSR, Litvu je okupirala njemačka vojska. Nijemci su ostali u Litvi sve do 1944. godine, kada se povlače pred nadmoćnom sovjetskom armijom. Tako su Sovjeti ponovno zavladao Litvom i priključili je SSSR-u.

Od 1944. do 1952. godine oko 100.000 Litavaca sudjelovalo je u partizanskom ratu protiv SSSR-a. U tom ratu poginulo je oko 20.000 Litavaca (tzv. „Šumska braća“), a mnogo ih je više uhićeno i deportirano u Sibir.

Dana 11. ožujka 1990. litavski parlament proglasio je neovisnost Litve, kao prva sovjetska republika koja je to učinila. Moskva je bila prisiljena priznati neovisnost Litve i povući svoju vojsku postupno do 31. kolovoza 1993.

ORDEN VELIKOG LITAVSKOG KNEZA GEDIMINA

(Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino ordinas)

Orden velikog litavskog kneza Gedimina osnovan je odlukom Vlade 1927. godine, a statut ordena bio je objavljen u biltenu „Vyriausybes zinios“ (*Novine Vlade*) 15. veljače 1928. Potpisali su ga predsjednik Republike Antanas Smetana i predsjednik Vlade Augustinas Voldemaras. U to vrijeme orden je imao četiri stupnja. Prvi ordeni dodijeljeni su 16. veljače 1928., prigodom proslave desete obljetnice neovisnosti. Orden je bio namijenjen civilnim službenicima i vojnom osoblju u doba mira.

Autor predložka ordena bio je nepoznati umirovljeni satnik ruskoga podrijetla Lopuhin, koji je u likovnom rješenju rabio tradicionalne litavske ukrase. Godine 1930. orden je moderniziran novim Zakonom o ordenima, medaljama i drugim odlikovanjima i postavljen je novi sustav litavskih odlikovanja. Izmijenjen je statut ordena, orden je promijenio izgled, uvedeni su 5. stupanj i tri stupnja medalja. Slikar Jonas Buračas (*Sidariai, 8. srpnja 1898. – †Kaunas, 15. siječnja 1977.) dotjerao je njegov dizajn i pripremio otkov drugog modela ordena 1930. godine.

Prvi model Ordena Gedemina, u uporabi od 1928. do 1930. godine, razlikuje se od drugog modela (1930.–1940.). Svi ordenski znakovi prvog modela proporcionalno su veći. Ordenski znak I. stupnja promjera je 69 mm, II. stupnja promjera 63 mm, III. stupnja promjera 56 mm, a IV. stupnja promjera 50 mm. Zvijezde prvog i drugog modela iste su veličine. Na aversu donji Andrijin križ emajliran je crnom bojom, a gornji Andrijin križ emajliran je bijelom bojom. Na drugom modelu donji Andrijin križ nije emajliran.

Revers prvog modela nije emajliran. Andrijin križ i središnji romb na reversu drugog modela ispunjeni su emajlom: križ bijelom, a romb crvenom bojom. Stoga drugi model izgleda ljepše. Drugi model ima ove stupnjeve:

- I. stupanj: *Vadas* (Veliki križ), ordenski znak promjera 48–50 mm, na lenti širokoj 100 mm; deveterokraka zvijezda promjera je 85 mm;
- II. stupanj: *Tėvūnas* (Visoki časnik), ordenski znak iste veličine, ali na lentici je zvijezda kao za I. stupanj;

- III. stupanj: *Rikijas* (Komander), kao ordenski znak I. i II. stupnja, na lenticu, bez zvijezde;

- IV. stupanj: *Palydas* (Časnik), ordenski znak promjera 43 mm, na četverokutnoj vrpici s rozetom;

- V. stupanj: *Jaunis* (Vitez)⁷, kao orden IV. stupnja, ali bez rozete na vrpici.

Do 1940. godine dodijeljeno je 133 ordena I. stupnja (od toga 101 stranim državljanima), 263 ordena II. stupnja (164 strancima), 943 ordena III. stupnja (411 strancima), 1.379 ordena IV. stupnja (225 strancima) i 687 ordena V. stupnja (61 strancima).⁸

Orden velikog litavskog kneza Gedimina ukinut je nakon sovjetske okupacije 1940. godine. Obnovljen je zakonom Litavske Republike br. I-1799 od 12. rujna 1991., a dodjeljuje se i danas.⁹

Komanderski znak Ordena velikog litavskog kneza Gedimina, 2. model

Autor: Jonas Buračas, bez oznake radionice, 1930.–1940., srebro, 56 x 49 mm; lentica je široka 42 mm.

Ordenski znak sastavljen je od dva križa: jedan je Andrijin križ, s krakovima koji se zaobljeno sužavaju prema sredini i blago su rascijepljeni. Sredina krakova Andrijina križa ispučena je i bijelo emajlirana. Između krakova Andrijina križa proteže se drugi istokračni križ s trodijelnim zrakama, a svaka zraka završava trobrijegom.

Avers: u sredini je romboidni, crveno emajlirani medaljon, s prikazom tzv. Gediminovih stupova (*Gedimino stulpai*), starim heraldičkim simbolom Velike Kneževine Litve.¹⁰

Revers: u sredini je crveno emajlirani romb s datumom proglašenja neovisnosti Litve: 1918 / II. 16.

Lentica je žute boje, s dvjema tamnosmeđim¹¹ prugama po sredini i s dvjema tamnosmeđim prugama sa strane.¹²

HPM/PMH-31089

⁷ Litavski nazivi napisani su kurzivom, a nazivi u zagradama nisu njihovi prijevodi na hrvatski jezik, nego uobičajeni hrvatski nazivi prema europskoj nomenklaturi.

⁸ *V. Kavaliauskas, Řády a vyznamenání / Orders and Decorations, Estonsko – Lotyšsko – Litva / Estonia – Latvia – Lithuania 1918 – 1940* (katalog uz izložbu), Brno, 1998., str. 94-96, Tabla XXII.-XXIII.

⁹ http://it.wikipedia.org/wiki/Ordine_del_granduca_Gediminas.

¹⁰ Naziv „Gediminovi stupovi“ dao je u 19. stoljeću povjesničar Teodor Narbutt, koji je pretpostavljao da je to Gediminova insignija.

¹¹ Propisana je tamnosmeđa boja pruga, ali na našem primjerku boje pruga vuku na ljubičasto.

¹² *B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 68-69, kat. br. 154.*

Slika 8. Komanderski znak Ordena velikog litavskog kneza Gedimina, avers

Slika 9. Komanderski znak Ordena velikog litavskog kneza Gedimina, revers

Diploma o odlikovanju Ferdinanda Taróczy-Szmazsenke Komanderskim znakom Ordena velikog litavskog kneza Gedimina

Kancelarija ordena, Kaunas, 1. travnja 1933., papir, 460 x 330 mm.

Diploma je tiskana u boji, ukrašena litavskim nacionalnim motivima i ordenskim znakom.

Tekst diplome:

„LIETUVOS RESPUBLIKA / DIDŽIOJO LIETUVOS KUNIGAIKŠČIO / GEDIMINO ORDINAS / LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTO AKTU / Ponas / Ferdinand Taroczy-Szmazsenka / UŽ NUOPELNUM LIETUVAI APDOVANOTAS / DIDŽIOJO LIETUVOS KUNIGAIKŠČIO / GEDIMINO ORDINO rikijo GARBĖS ŽENKLU / (potpis) / ORDINU KANCLERIS / (potpis) / ORDINU REIKALŲ VEDĖJAS / RESPUBLIKOS PREZIDENTO AKTAS PADARYTAS / KAUNE 1933 M balandžio mėn 1 D328/76 NR“.

(U prijevodu: Litavska Republika / Orden velikog litavskog kneza Gedimina / Ukazom predsjednika Litavske Republike / gospodinu / Ferdinandu Taróczy-Smazsenki / za zasluge Litvi dodjeljuje / Orden velikog litavskog kneza Gedimina – Komanderski počasni znak / [nečitki potpis] Kancelar Reda / [nečitki potpis] Voditelj poslova Reda / prema ukazu predsjednika Republike, u Kaunasu, 1. travnja 1933.g., br. 328/76.)

HPM/ZM-35713

Slika 10. Diploma o odlikovanju Ferdinanda Taróczy-Szmazsenka Komanderskim znakom Ordena velikog litavskog kneza Gedimina

Literatura:

1. *Varga E. László: Öfelsége katonája, Kádár alattvalója. Taróczy Nándor magyar királyi altábornagy életútja* 61 [372.73 kB - PDF] (http://epa.oszk.hu/00800/00861/00055/pdf/aetas_2011-04_061-081.pdf; <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00055/pdf/>)
2. *Vilius Kavaliauskas, Řády a vyznamenání / Orders and Decorations, Estonsko – Lotyšsko – Litva / Estonia – Latvia – Lithuania 1918 – 1940* (dvojeziční češko-anglický katalog uz izložbu „Čest i sláva Pobaltí - Řády a vyznamenání Estonska, Litvy, Lotyšska“, postavljen u Moravském zemaljskom muzeju u Brnu 1998. godine), Brno, 1998.,
3. *Boris Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb, 1984.*
4. *Borna Barac, Reference Catalogue Orders, Medals and Decorations of the World instituted until 1945, Part II – Bronze Book (D – G), Zagreb, 2010.*
5. [http://austro-wegry.info/viewtopic.php?t=3867.](http://austro-wegry.info/viewtopic.php?t=3867)

SUMMARY

ESTONIAN, LATVIAN AND LITHUANIAN ORDERS ISSUED TO NÁNDOR TARÓCZY-SZMAZSENKA

The Croatian History Museum keeps orders and diplomas issued to the Hungarian citizen Nándor Taróczy-Szmazsenka, a mysterious figure from the milieu of military intelligence. He was born in Debrecen on 20 December 1874. Wounded twice in World War I and released from duty on the front lines, he was posted to administrative service in the occupied regions of Serbia, Poland and Italy. After the fall of the Austro-Hungarian Monarchy (1918) he served in the army of the Kingdom of Hungary until 1928, and then retired. He spoke six languages and was highly educated. He was interested in social and political subjects. In April and May 1925 he visited the Soviet Union and made many acquaintances and connections there. He foresaw, in those early days, that the country would become a world power and criticised the West for “selfish materialism”. The Soviets later repaid him, in February 1945 he managed to make an arrangement with a Red Army commander and his soldiers did not touch the people or property in the Budapest quarter where Taróczy lived. In the 1950s the Hungarians stopped his pension and took away his house and he worked as a night guard. He survived several political systems and died in Budapest in 1973 at the age of 99.

After his retirement Nándor Taróczy-Szmazsenka spent time in the Baltic states of Estonia, Latvia and Lithuania, probably in military intelligence. There he was decorated with the orders of those countries. In 1929 Latvia made him **Commander of the Order of the Three Stars**. In 1931 Estonia awarded him the **Order of the Cross of the Eagle, 2nd class**. In 1933 Lithuania awarded him the **Commander's Cross of the Order of the Lithuanian Grand Duke Gediminas**.

The Zagreb collector and donor Dr Veljko Malinar acquired these decorations during Nándor Taróczy-Szmazsenka's lifetime. On 4 June 1971 Dr Malinar exchanged all the three orders with orders in the History Museum of Croatia, today the Croatian History Museum. It is interesting to mention that the diplomas belonging to the orders were not exchanged at the time, but they did come to the museum after Dr Malinar's death in 1990.